

עגנון בין שני עולמות

מאת: ד"ר מאיר הבצל

א. עגנון הוא היהדות נופא. הוא הלכה, אגדה, הריפית יהודית, קבלה, הסטוריה, דמיון וגם אדיקות יהודית. לעגנון גאווה יהודית. תמיד היה נאמן לדתו והלך באורה חיים של אבותיו. למרות ידידותו האינטימית עם אישים כמו דוד בן גוריון, היים ויצמן וברל קצנלסון, ולמרות שזכה בפרס הספרות הגדול בעולם, לא השתנה האיש עגנון. נשאר הוא אותו עגנון הקדמון במכנסיו הקמוטים, כפתו הגדולה והליכתו האיטית. אין זה מקרה שעגנון הוא המחבר העברי היחיד שהקדיש שנים לחיבור אנתולוגיה של הלכה יהודית בשם "ימים נוראים", כי עבורו ההלכה, כמשמעותה הטילולית, היא דרך חיים. בניגוד להרבה יהודים, ארכיאולוגיים" הנושאים את ירושתם כטבעות העין, חי עגנון כגילו הרוחני את דורות העבר של למעלה משלשת אלפים שנה.

ב, "ספר המעשים" הוא מכנה את עצמו בשני שמות סמליים: רבי יונתן אייבשיין ורבי יעקב עמדין, שני המאורות הגדולים של המאה השבע־עשרה. בספורו הקצר „בכית אבא" הוא פוגש בדמויו החכמי התלמוד וצר לו מאוד להפריד מהם. דמויות שכיחות ביצירותיו הן: המשיח, רבי יעקבא והכמי הקבלה.

ב. מדוע ולמה מתגעגע עגנון בצורה כה עזה לעבר? עגנון נולד עם תום תנועת השכלה אשר הרסה את הגיטו וקרא ליהודי להכנס אל העולם החיצוני ולשכוח את העבר. בסוף המאה התשע־עשרה עזבו רכבות צעירים יהודים את הגיטו. רבים מהם שבו מאוכזבים ומפוכחים. מחד, לא מצאו מקום בעולם הנכרי, ומאידך, לא יכלו להמשיך באורה החיים של אבותיהם. הניכור מלווה את היהודי בתקופה המודרנית ומשתקף ביצירתם של קפקא, ביאליק וברנר (השוואת בין קפקא ועגנון מעוררות את החייו של האחרון המצביע כצדק על העובדה שיצירותיו פורסמו בשנת 1905, שנים אחדות לפני שהתפרסם קפקא).

כי. ד. ברקוביץ, חתנו של שלום עליכם, אשר כתב על הניכור בדור השני והשלישי של יהדות אמריקה כן גם לעגנון נראים היהודים שהזניחו את עברם כחיים בעולם זר ואבוד. ביצירתו הנפלאה והסמלית „התזמורת" מטפל הוא בנושא זה. העלילה מתרחשת כערב ראש השנה. הספור מסופר כגוף ראשון. המהבר עסוק בהכנות ליום הקדוש. הוא הולך לבית סבו לטבול במקוה אך מוצא את הדלתות נעולות. כשבוש הכיתה הוא מכין לעצמו מרחץ אך מוטרד הוא בהזמנה לקונצרט באותו ערב, והינו יליל ראש השנה. לאחר מאבק בנפשו מציע המחבר לאחיו להתרחץ באמבטי שחכו לעצמו ואילו הוא הולך עם עלמה יפה להאזין לקונצרט. בהגיעו אל אולם הקונצרטים הוא נוכח כי הכרי התזמורת הם מכרו וידידיו ממקומות שונים. להפתעתו הרבה נוכח הוא כי „כל מנגן ומנגנת כל אחד מנגן לעצמו. ברם כל המנגינות כולן מצטרפות והולכות לשירה אחת. וכל מנגן ומנגנת מקושרים לכלי השיר שלהם. וכלי השיר מהוברים לרצפת הכות, וכל אחד ואחד סבור שהוא כלבד קשור ומתכייש הוא לבקש מחבירו שיתרנו. או אולי יודעים הם המנגנים שהם מהוברים לכליהם וכליהם מהוברים לקרקע, אלא שהם סבורים שמעצמם ורצונם הם וכליהם מקושרים ומעצמם רוצונם הם מנגנים."

התזמורת מסמלת את ההכרה המודרנית שלנו בה האדם מתנכר לחברו. כמדומה לנו כי אנו הופשיים בה בעת שבמציאות אנהנו רק עבדים לאדונים ומצייתים לפקודות אך בושים להודות בזה. כמדומים אנו כי בידנו לשהרר עצמנו אך זו הוזה בלבד. אחיו ב, "תזמורת" הוא ה, "אני" הכפול של המחבר — זה שנשאר בעולם הישן. הזמקה מסמלת את הטהרה, שכן „מקוה ישראל" הוא הכנוי לקב"ה עצמו. מה המקוה מטוהר את ישראל כך הקב"ה מטוהר את ישראל.

לדעת עגנון כל העוב את העבר עיוב את מקור חייו; הבוגדים בעברם נענשים קשה ביצירותיו של עגנון.

הדמות המרכזית ביצירתו הגדולה של עגנון, "תמוז שלוש" היא זו של יצחק קומר. יצחק פורש מהקבוצה של המתישבים הצעירים אשר באו אתו לעבוד את אדמת ארץ ישראל ונעשה לצבי, מקצוע המסמל אדם החי את חייו מבחוץ. בנסיונות נואשים למצוא לו אחיזה מצטרף הוא לקבוצה דתית קיצונית בירושלים, אך לשוא. אף ביניהם אין הוא מוצא את מקומו.

חברו האחרון הוא כלב. יצחק בוגד גם בחבר זה כאשר הוא כותב עליו באותיות גדולות שמו של רשע מקראי: „בלק". הכלב נרדף ע"י בני אדם ומשתגע. „בלק" נוקם את נקמתו ביצחק ונושבו. יצחק מת מלבלת.

ג. ההלום תופס מקום חשוב ביצירתו של עגנון. לעגנון ההלום הוא מציאותו יותר מהמציאות עצמה כי בו הוא מוצא אפשרות לאחד את הישן עם החדש, העבר עם ההווה. אפשר לדלג בו על דורות ולהיות בעולם של פנטסיה, מקום אשר הכל אפשרי בו. ברומן „אורה נטה ללון” עגנון מבין עצמו להלום. ברי לו כי בלילה יהלום, וכך הוה: „קודם שישנתי ידעתי שלילה זה לא יעבור עלי בלא הלומות, ומה שחשתי נתקיים במלואו”.

בהלום נראים לו ההיים כרוחות מתים והמתים, לעומת זאת, היים ופועלים: „בני אדם שמתו נדמו לי היים והיים נראו לי מתים”. רבי עקיבא מלא היים ומדבר עמו ואילו שבנו אותו רואה הוא כל יום בחקיון, נדמה לו כמת, בהלום.

עגנון קובל על ימים ולילות ללא הלומות. בקלות מסוגל הוא לעבור לעולם החלום. „עדיין לא הייתי שרוי בעולם הזה, אבל ידעתי שאם אני מגביה את השמיכה ונותנה על ראשי וכולני ליכנס בו לעולם אחר בהרף עיין”. („המכתב”).

בהלום וכדמיון הוא מגיע למצב של התפשטות הנשמות: „עמדתי ופשטתי את בגדי ועליתי על מטתי — איני זוכר אם הייתי עצוב או שמח אבל זכורני שהרגשה אהרת שאין כל לשון שמחה או עצבות נאהזת בה הרגישה את לבי. אילו יצאתי אותה שעה מן העולם לא הייתי מצטער”. (שם).

ד. שמות. „ויקרא האדם שמות”. זהו האות הראשון של האינטליגנציה שגילה אדם.

בנתינת שמות ידם של יוצרים אמנים עליונה על ידם של הורים. שמות ילדי דמיונם של הסופרים הולמים את מעשיהם ותולדותיהם כשמלה. מה שאין כן בהורים הקוראים לילדיהם בשמות יפים בתקות שגורלם יהלום את שמם, אבל אין כל ערובה בידם כי תפילתם תתקבל. אנשים רבים ישנם אשר שמם יפה וגורלם לא עלה יפה, כגון „היים” שלא האריך ימים, או „סימן טוב” ו„מול טוב” שאיתרע מזלם.

בספורי עגנון מקפל השם את גורל האדם. ב„הנדה” הגיבור הראשי „מנשה היים” נכנע לאשתו המושלת בו. „מנשה היים” פירושו היים נשכחים. שם אשתו „מטרני קריינדיל” דחינו „כתר שהור”. הוא שדהתה האבן אחר כעלה הנדה. אייבשיין פירושו „רחמנא ליצלן”, כי אסון הוא לפגשו.

בספורי הסמלי „בדרך” מובא המחבר לבית הכנסת ועולה לתורה כשמו המלא, סימן לעלית נשמה ותיקון שמו הפגום. „ואני שמואל יוסף ברבי שלום מרדכי הלוי עלית לתורה כמקום החבר שמואל לוי ששבק לנו היים”.

המנהיג והכם הקהל ב„המכתב” הוא גדליה קליין המפוג בדמותו גדלות וענותו. יקתיאל נאמן הוא איש האלקים הנאמן. דמויות אחרות הנישאות שמות מורכבים שהם דבר והיפוכו ומסמלים ניגודים פנימיים הן: מר רייבאיווין (מגדרת) כעל הפנים ההלקות, ומר קורין (נמוך) הגבוה ואיש המידות.

ה. הסמל. אמצעי חשוב וכעל משמעות רבה בספוריו של עגנון הוא הסמל. סמלים רבים לקחים מן התנ”ך, התלמוד והמדרשים. סמל חשוב ביותר הוא המפתח. בתלמוד מופיע המפתח כנתון בידו של הקב”ה. בידו מפתח הפרנסה, מפתח המלחמה והשלום, מפתח הבריאות ואף מפתחות גן-עדן ונהנינם.

המפתח בספורי עגנון מסמל את הגורל והזהות העצמית. ביצירתו האוטוביוגרפית אורה נוטה ללון קרוי אחד הפרקים בשם „המפתח“, ובו הן עגנון באבדן המפתח של בית המדרש מקור היינו.

סמלים אחרים בהם משתמש עגנון הם: כגדים, מים, חלון, מלית, ציצית, ראייה ועורון. לעגנון המציאותי, הריאלי, הוא רגעי ומשתנה ומשום כך בן חלוף. אך הסמל הוא אוניברסלי ואינו קשור בזמן וזוה מתבטאת יעילותו.

1. העיירה היהודית, השמיטל, מקשרת עבר והווה. העיירה היא גן העדן האבוד וברבים מספוריו משמשת רקע מגוון, ביהוד כאשר נמצאת היא לפני עונת הגי תחילת השנה. ומשום מה? משום שבימי התשובה מבקש עגנון לשוב לעבר, למסורת ולמקור. בימים אלו שב עגנון על כנפי הדמיון אל העיירה העתיקה מכיון שאינו יכול למצוא שלווה לנפשו.

בדרך („ודברת כם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך“) הוא ספור בעל שם סמלי רב משמעות. זה מעשה באדם היוצא למסעו ביום כפור. בהכינוו מסביב רואה הוא את הרכבת ריקה ואין איש עמו מלבד נהג הרכבת. כאפלה, בין החרים, מאבדת הרכבת את דרכה והנוסע מוצא עצמו מהלך כשתרמיל על שכמו ומקל בידו, עד אשר מגיע הוא אל נקרת הצור, כמשה ואלהיו בזמנם.

„שכבתי בנקרת הצור וציפיתי לבוקר. נטלו רגלי והתחילו הולכות. הגעתי אצל גן גדול מלא אילנות טובים. ביקשתי ליכנס ונתייראתי שמא יגעדו בי שומרי הגן — נכנסתי ואינני יודע כיצד נכנסתי. הלכתי מאילן לאילן ומערוגה לערוגה עד שנתייעתי ונפלתי מרוב הטורח. הה, הננים, הנאים הללו שאנו רואים כהלום! גדולים הם מכל הננים שבעולם וריה טוב מכל הריחות ואנו מהלכים בהם ללא שיעור ובלא סוף. תכלית הילוכנו בננים אלו... ברם הריח שנדבק בנו כדאי לכל אותו הטורח. זה הריח שאפילו הזכרתו מחיה נפשות“.

עגנון לא היה רק מפארה של העירה כי אם גם מבקרה המר. בחשפו לפנינו את העיירה הוא מנצל אמצעי ספרותי קלמי של בקורת החברה — הגבור הנודד. דון קישוטיל לעגנון, רבי יודל, מגשים בדמותו את המרגדיה של האב היהודי הלאה, המוכרח לעזוב את ביתו ומשפחתו ולנדוד מעיירה לעיירה כדי להוסיף כסף ולהשיא את בנותיו הרבות. (הכנסת כלה הלוא היא מהמצוות שאין להן שיעור).

עגנון מבקר בחריפות מרה את מעמד הקבצנים בעירה. הקבצן מוען בחוצפה: „הן גם הקבצנות מלאכה היא ככל המלאכות“ („וזהה העקוב למישור“). וכן סבור הקבצן: „הן גם הקבצנות מלאכה היא ככל המלאכות ולמה יגרע חלקי ולא אשתה ככל אומן יד ותופש מחט“ (שם).

שבט ביקורתו מצליף ללא הרמנות גם על גב העשירים הקמצנים: „לא די שאינם נותנים לעני כלום הנה יתנו עליו קול או גם יגרשו אותו בחרפה-באומרם: „איך נוכל לתת את עמלנו מנת כספנו“ (שם).

גם על יחסם למשרת הרכ מסקר עגנון. יש שירדו לחיוו של דיין ומורה ההוראה מפחד „פן יתנהג כרכנות וימשוך אחריו את ההדיוטות ויקשה אח“כ להרכיב אלוף לראשו“. הוא מספר את הכדיחה המרה של ליצני הדור האומרים: „מפני מה עירנו יוצאת כדיון? מפני שהיא מיוחסת ואי אפשר לכוזר לה אב בית-דין ראוי לה. כדרך הנרף פוטוצקי, שמרוב השיבותו וייחוס אבותיו אינו מוצא אשה הוגנת ויוצא ידי חובתו בפלגשים“ (שם).

נסיים כמה שהתחלנו. יצירת עגנון היא בשר מבשרה והלב מחלכת של היהדות. כל חיוו הם ספור של אהבת ישראל ותורתו, כפי שמעיד הוא על עצמו: „זה שנה ומחצה פינתי עצמי מכל העסקים כשביל ספרי רכותינו האחרונים שהייתי הוגה בהם“. הרגע הגדול בחיוו הוא כאשר נפגש עם גאון ושר התורה: „אילו יצאתי אותה שעה מן העולם לא הייתי מצמער“. בהודמנות הוא מברך את „מי שמבקש טובתי יזכה לטובה שכזו“.

(המלכיה"ד, תלמידי מר אמנון נדבורני)

